

Сірий Є. В., Нахабич М.А.

Дослідження соціальної напруженості в Україні: засадничі аспекти та розробка інструментарію

(за результатами фундаментального дослідження)

Монографія

Київ • 2018

ЦОП «Глобус»

УДК 316.42.35

ББК

С40

Рецензенти:

Ручка А. О. – док. філос. наук, проф., головний науковий співробітник Інституту соціології НАН України.

Цимбалюк Н.М. – док. соціол.наук, проф., професор кафедри соціальних структур та соціальних процесів ф-ту соціології КНУ імені Тараса Шевченка.

Іванкова-Стецюк О. Б. – док. соціол.наук, в.о. заввіділом соціальної антропології Інституту народознавства НАН України, експерт проектів Міжнародного благодійного фонду Карітас України.

Сірий Є.В., Нахабич М.А.

Дослідження соціальної напруженості в Україні: засадничі аспекти та розробка інструментарію
/Монографія.– К.: «Глобус», 2018 .– 180 с.

ISBN 978-617-7700-19-6

В монографії, на базі ДБ наукової теми НДС ф-ту соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Методика моніторингу стану та відмінностей соціальної напруженості в регіонах України», на великому дослідницькому матеріалі теоретичного, емпіричного та методико-експериментального характеру, отриманому авторами, здійснена спроба комплексної розробки концептуальної моделі соціальної напруженості та системи відповідних пізнавально-вимірювальних засобів для побудови методики регіонального моніторингу соціальної напруженості на основі інноваційної методології мультирівневого аналізу. В роботі продемонстровано алгоритм та поетапну процедуру розробки системи вимірювально-пізнавальних засобів соціальної напруженості, до яких входило: розкриття теоретичного та методологічного потенціалу основних підходів, розробок, положень щодо концептуалізації соціальної напруженості; з'ясування її проявів в українському суспільстві; обґрунтування доцільності врахування особливостей розвитку регіонів стосовно оцінки їх впливу; комплексна поетапно-експериментальна робота формування інструментарію та визначення методолого-операціональних особливостей методики дослідження стану соціальної напруженості в регіонах; апробація та валідизація вибудованих вимірювально-пізнавальних засобів; експлікація когнітивної значущості та універсальності практичного застосування системи пізнавальних засобів для оцінювання стану та імовірності проявів соціальної напруженості у різних сценаріях та особливостях її розвитку.

Книга призначена для фахівців-науковців, освітян та студентів, а також для представників управлінських структур, що займаються та цікавляться різномірною проблематикою концептуалізації, методології та емпіричних досліджень різних процесів та явищ сучасного українського соціуму.

УДК 316.42.35

ББК

С40

© Сірий Є. В., Нахабич М.А. 2018

© Видавництво: ЦОП «Глобус», 2018

ISBN 978-617-7700-19-6

Зміст

Попереднє слово	5
Вступ. Науково-інституціональні характеристики дослідницького проекту.	7
Розділ I. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМОЇ АНАЛІТИКИ ТА ПОБУДОВИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ	9
§1.1. Соціальна напруженість як об'єкт соціологічного аналізу: проблемні вияви і тренди	9
§1.2. Теоретико-методологічні засади побудови концептуальної моделі соціальної напруженості: дискусійні питання	16
§1.3. Соціальна депривація у дотичності природи соціальної напруженості українського суспільства: теоретичні розвідки	27
§1.4. Наукові підходи до визначення особливостей регіоналізації як умови дослідження соціальної напруженості	30
Розділ II. ОЦІНКА КОГНІТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ У ВИВЧЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ НА ПІДСТАВІ ПОРІВНЯЛЬНОЇ БАЗИ ЇЇ ПОКАЗНИКІВ (аналіз вітчизняного досвіду)	36
§2.1. Оцінка показників реалізації базових життєвих потреб як інструментального компоненту у побудові когнітивної моделі та методики виміру соціальної напруженості	36
§2.2. Оцінка валідності інструментальних компонентів дослідження психосоціальних та інших недеприваційних чинників генерування соціальної напруженості	43
§2.3. Оцінювання когнітивних можливостей інструментальних компонентів дослідження соціальної напруженості в системі двохмірного статистичного розподілу до протестного потенціалу	50
§2.4. Оцінювання когнітивних можливостей пізнавальних засобів вітчизняних практик дослідження соціальної напруженості в міжрегіональному порівнянні	60
<i>Перелік використаної літератури до розд. II.</i>	81
Розділ III. ТЕОРЕТИКО-ВАЛІДИЗАЦІЙНІ КОНТУРИ У РОЗРОБЦІ КОНСТРУКТУ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ ВИМІРЮВАННЯ	83
§3.1. Деприваційний імператив у концептуалізації соціальної напруженості в реаліях сучасного українського соціума	83
§3.2. «Недеприваційні» компоненти у концептуалізації соціальної напруженості в реаліях сучасного українського суспільства	87
§3.3. Теоретико-експлікаційний опис концептуального поля соціальної напруженості в розробці методики її дослідження	91
<i>Перелік використаної літератури до розд. III.</i>	94
Розділ IV. ДОСЛІДНИЦЬКІ ТЕХНОЛОГІЇ У РОЗРОБЦІ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЮ ВИМІРЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ	97
§4.1. Когнітивний потенціал методу фокус-групового інтерв'ю в розробці конструкту соціальної напруженості (за матеріалами емпіричного соціологічного дослідження)	97
§4.2. Когнітивний потенціал застосування методики формалізованого глибинного інтерв'ю в розробці конструкту соціальної напруженості в Україні:	104

інсценізація проблемних вузлів (за матеріалами емпіричного соціологічного дослідження)	
§4.3. Загальна характеристика та принципи побудови методики вимірювання соціальної напруженості	119
§4.4. Концептуальна та структурно-логічна схеми вимірювання соціальної напруженості	125
§4.5. Структура та опис опитувального вимірювального інструментарію соціальної напруженості	128
§4.6. Метод SWOT-оцінювання у розробці методики вимірювання соціальної напруженості	140
§4.7. Застосування статистичних показників у вивченні та вимірюванні соціальної напруженості	142
<i>Перелік використаної літератури до розд. IV.</i>	147

Розділ V. ДОСВІД ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ АПРОБАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЩОДО ВИМІРЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ	149
§5.1. Вимірювання компонентних характеристик соціальної напруженості за опитувальною методикою її дослідження	149
§5.2. Порівняльна характеристика міжрегіональних особливостей соціального розвитку досліджуваних районів за методикою SWOT–аналізу та «соціального картографування»	160
§5.3. Порівняльний аналіз статистичних показників проявів соціальної напруженості по регіонам України	165
§5.4. Апробаційні аспекти та валідаційні характеристики вимірювального інструментарію	168
<i>Перелік використаної літератури до розд. V.</i>	176
Висновки	177
Додатки	179

Попереднє слово

Соціальна напруженість відноситься до такого роду явищ, котре, на перший погляд, надихаючи своєю буденністю, здається, доволі не складним в усвідомленні та науковому освоєнні. Однак, навіть поверхневий аналіз цього явища чітко виявляє поліаспектність її чинників та полісценарність механізму її протікання та переростання у соціальний конфлікт чи соціальну кризу, з чого слід акцентуватися на «нелінійності» її пізнання. Проблем пізнавального характеру тут багато. Однак, демонструючи наукове їх вирішення, хоча б часткове, як і будь-які інші наукові розробки не завжди отримують однозначну оцінку, скоріше навпаки – неоднозначна оцінка та науковий скептицизм цілком є характерними для будь-якої наукової діяльності: чи у фундаментальних дослідженнях, чи у прикладних, інколи набуваючи при цьому – епістемологічної позиції. А так, як соціальну напруженість слід віднести до такого типу явищ, котре не може розглядатися в лінійному причинно-наслідковому аспекті, і це поняття характеризує інтегральність багатьох складових при певному збігу обставин, то складність вивчення її в сучасних умовах дійсно пов'язується з неоднозначним її розумінням. Сценарій взаємодії об'єктивних чинників і умов та «сит» їх індивідуального сприйняття в діях суб'єктів завжди є різними. Тому, вивчення її потребує і ситуаційного підходу. Не дивлячись на великий інтерес до неї, до теперішнього часу не існує цілісної інтегрованої теорії, що системно її описує.

Як відомо, ключовим моментом у проектуванні соціологічного дослідження є уточнення інформаційних потреб, котре недооцінюється на початку дослідницької роботи, що, власне, і є джерелом непорозуміння в генерації істинності предмету дослідження і його наукової проєкції. Зокрема це стосується і дослідження соціальної напруженості, стосовно якої, перед дослідником ставляться ключові питання: «що і для чого, власне, досліджується, вивчається?» в системі координат «суспільні запити – соціальна проблема – наукова проблема». Сам термін «соціальна напруженість» інтерпретується в соціальних і гуманітарних науках по-різному, і є предметом міждисциплінарного аналізу, то попередньо, перед соціологічною наукою стоїть *мета* і *завдання* вияву та вирішення відповідних дослідницьких теоретико-методологічних проблем, зокрема:

- наявний в Україні та за рубежом досвід її вимірювання засвідчує, що її показники не можуть бути виділені суто емпірично, без певної системи початкових теоретичних уявлень, котрі слугують засадничим засобом вибудови валідної методики вимірювання соціальних процесів та явищ;
- застосовування дослідниками методики і техніки вимірювання соціальної напруженості часто непереконливі з погляду їх адекватності вимірюваної соціальної змінної;
- напруження вважається індивідуальним станом, і під питанням стоїть можливість застосовуватися при поясненні колективних дій;
- важливою є проблема надмірності її показників, бо практичне використання моделі інтегрального індексу показало, що кількість частинних індикаторів не повинна перевищувати певної кількості, так як відносне перевищення їх викликає складність аналізу, невпорядкованість та низьку верифікацію висновків та положень.

На підставі вищевикладеного можливо зробити такий висновок, що спроби побудувати інтегральний індекс соціальної напруженості, який враховував би всі фактори, практично неможливо. І з цим переважна більшість фахівців погоджуються. Тому, актуальність дослідження цієї проблематики визначається необхідністю наукового вивчення феномена соціальної напруженості в сучасному українському суспільстві і конструюванні науково обґрунтованих методик її фіксації та вимірювання. Звісно, бездоганної методики бути не може, однак у даному фундаментальному дослідженні авторами була здійснена спроба розробити досліджуваний інструментарій та відповідний дослідницький алгоритм, який би відповідав критеріям відповідності, раціональності, практичності у вимірюванні соціальної напруженості в Україні у відповідності до сьогоденної архітипності українського соціуму.

На сьогоднішній день в науковій літературі можна знайти немало різних методик, представлених авторами як інструменти для її вимірювання. І їх якісна різноманітність визначається відмінністю підходів дослідників до розуміння природи соціальної напруженості, до виділення її основних детермінант. І хоча будь-який методико-методологічний інструмент пізнання є далеким від досконалості, однак, на підставі теоретичного обґрунтування та наявності статистичних даних, вона не лише постійно вдосконалюється, але й інтегрує розробку самостійного наукового напрямку - соціології соціальної напруженості.

Попри наукових цілей, які у подальшому відображені у даному науковому виданні стосовно розв'язання науково-методологічних проблем, сама робота пронизана описовістю процедур формування засад та ретельної розробки пізнавально-вимірювальних засобів з дотриманням

принципів, критеріїв наукового пізнання, в аспекті: надійності, валідності та верифікації. Подібного роду матеріал, як показує публікаційна соціологічна практика – не є поширеним у ній.

В основу даної монографії ввійшли результати аналізу та дослідницькі розробки концептуального, експериментально-методологічного та емпіричного характеру трьох етапів завершеної наукової теми НДС факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка «Методика моніторингу стану та відмінностей соціальної напруженості в регіонах України», наукові публікації авторів, результати дослідницької практики авторів та інших членів колективу НДС. Представлені висновки, які презентують одержані результати дослідження мають належну апробацію у публікаціях авторів, зокрема: у монографіях, статтях, які входять до міжнародних наукометричних баз та до провідних фахових видань України, у тезах міжнародних та національних наукових конференцій та семінарів, а також у авторських свідоцтвах інтелектуальної власності. Монографія надрукована за сприянням ГО «Агенція суспільно-політичних досліджень та комунікативних стратегій». Автор окремо завдячує в організаційній підтримці даного дослідницького проекту: його науковому керівнику, док.соціол.наук, проф. Судакову В.І., заст.декана з наукової роботи, к.соціол.н., доц. Жукову В.І., зав.каф. методології та методів соціологічних досліджень к.ф-м.н., доц. Сидорову М.В.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Сірий Євген Володимирович, Нахабич Марина Анатолівна

Дослідження соціальної напруженості в Україні: засадничі аспекти та розробка інструментарію

(за результатами фундаментального дослідження).

За редакцією док.соціол.наук, проф.Сірого Є.В.

Надруковано за сприянням ГО «Агенція суспільно-політичних досліджень та комунікативних стратегій»

Підписано до друку 25.12.2018.
Формат 60/84/16. Папір офсетний. Друк цифрований. Гарнітура Arial.
Умовн. друк. арк. 11,3. Тираж: 100 пр. Зам. № 2018-506.

Надруковано: ФО-П Кравченко Я.О.
Свідоцтво №ДК 6078 від 13.03.201 р.
02084 м.Київ, вул.. Мініна 12
www.metodichka.in.ua